

Stratifikace jazyka (teritoriální, sociální, funkční)

národní jazyk → útvary/variety:

a) „strukturní“ útvary: mají specifické lexikum i gramatiku

standard

a) spisovný jazyk (kodifikován)

b) hovorový jazyk

„nестandard“ („substandard“)

a) nadnářečí (interdialekty)

b) nářečí (dialekty)

b) „nestrukturní“ útvary (sociolekty): mají specifické jen lexikum

a) profesní mluva/slang

b) zájmová mluva / skupinový slang

c) argot/hantýrka/žargon

Synchronie a diachronie

synchronní přístup k jazyku

- zkoumání stavu v konkrétním časovém bodě

diachronní přístup k jazyku

- zkoumání vývoje mezi konkrétními časovými body

→ jazykové změny na všech úrovních

- hláskové
- morfologické
- slovotvorné
- syntaktické
- lexikální

Diachronie: hláskové změny

a) zákonitě („bezvýjimečné“)

hláskový zákon: změna jedné hlásky v jinou, realizovaná v jistém čase, na jistém teritoriu a za jistých okolností ve všech případech

– $g > h$ ve 13. stol. na území češtiny

b) nahodilě (sporadické)

– **analogie** (vyrovnávání):

č. *peku* > *peču* (podle *pečeš*, *peče*)

– případ od případu

č. *dchoř* > *tchoř*

něm. *vrīthof* > stč. *břitov* > *hřbitov* (připodobnění k *pohřbít*)

Diachronie: hláskové změny

a) syntagmatické

- kontaktní: asimilace v lat. *scrīb-* + *-tus* > *scrīptus*
- distantní: přehláska v germ.: **gasti* > **gesti* (srov. něm. *Gast* : *Gäste*)

b) paradigmatické:

počet fonémů se

- nezmění (refonologizace): č. *g* > *h*
- zmenší (defonologizace): č. *y* > *i*
- zvětší (fonologizace): vznik *ř* v č. (*r'* > *ř*)

Diachronie: morfologické změny

vývoj gramatických kategorií (vznik a zánik)

- zánik imperfekta a aoristu, vznik perfekta v stč.
- zánik neutra, zánik pádových koncovek ve vývoji z lat. do rom. jazyků
- **gramatikalizace**: proces změny lexikálního morfému v gramatický (nebo alespoň slovotvorný):
 - lat. *ille, illa, illud* (ukaz. zájmeno)
 - > šp. *el, ella, ello* (určitý člen)
 - vývoj původně plnovýznamových sloves do funkce sloves pomocných
ang. *have*, šp. *haber* (*I have written; he escrito; napsal jsem*)
 - lat. *clara mente* „(být) jasné mysli“ (*mens, mentis* „mysl, myšlenka“)
 - > it. *chiaramente*, šp. *claramente* „jasně“ (-*mente* jako slovotvorný sufix)

proměny konkrétních podob koncovek

– analogie

č. *žiji, žít* „žít, bydlet“ : *žnu, žít* „sekat“ → *žít* „sekat“ > *žnout*

Diachronie: slovotvorné změny

změny v produktivitě jednotlivých prostředků

- ústup č. *-ěný* (*slaměný, dřevěný*) ve prospěch sufixu *-ový* (*aluminiový*)
- vzestup č. *-ot* – v stč. málo (*třěpotati, třepetati*), nč. více (*praskot, jásoť*)

analogie

svár > *nesvár*, *horázný* > *nehorázný* (podle dalších slov s předponou *ne-*)

Diachronie: syntaktické změny

vznik a zánik různých typů konstrukcí

- vývoj od vedlejších vět k neurčitým tvarům či naopak (srov. č. přechodníky)

Diachronie: lexikální změny

zánik lexémů

- archaismy (č. *silozpyt*, *duševěda*) → 0
- × historismy: č. *řemdih*, *desátek*

vznik nových lexémů

- okazionalismy: příležitostné, neustálené (parole)
- neologismy: rozšířené a ustálené (langue)

změny významu

- vznik nového významu (polysémie): č. *koruna*
- posuny významu:
 - zúžení (specializace): č. *žito*, *pivo*, *zloděj*
 - rozšíření (generalizace): č. *zápasit*, *šlechtična* > *slečna*
 - „zhoršování“ (deteriorace): č. *páchnout*
 - „zlepšování“ (meliorace): č. *vonět*
 - vývoj k opozitnosti (enantiosémie): r. *bescennyj*

Vztah jazyka k jiným jazykům

srovnávání jazyků

- synchronní popis
(konfrontační/kontrastivní lingvistika, typologie)
- diachronní vysvětlení shod/podobností mezi jazyky
(historicko-srovnávací jazykověda, kontakto­vá lingvistika)
 - společný původ (genetická příbuznost)
 - společný prostor (areálová příbuznost)
 - shodný přímý vztah ke světu (elementární příbuznost)
 - náhoda

Genetická příbuznost

- hláskové responze, historicko-srovnávací metoda
- divergentní vývoj (diferenciace)
- jazyková rodina, rodokmenová teorie, stromový diagram
- jazyky mají společného předka (prajazyk → pravlast?) – rekonstrukce

Genetická příbuznost: indoevropská jazyková rodina

slovanské jazyky (staroslověnština, bulharština, makedonština, srbština, chorvatština, slovinština; slovenština, čeština, polština, lužická srbština; běloruština, ukrajinština, ruština)

baltské jazyky (litevština, lotyšština, stará pruština)

germánské jazyky (gótština; němčina, nizozemština, angličtina, dánština, švédština, norština, islandština)

keltské jazyky (irština, velština, bretonština)

latina (rom. jazyky: španělština, portugalština, francouzština, italština, rumunština)

řečtina

albánština

arménština

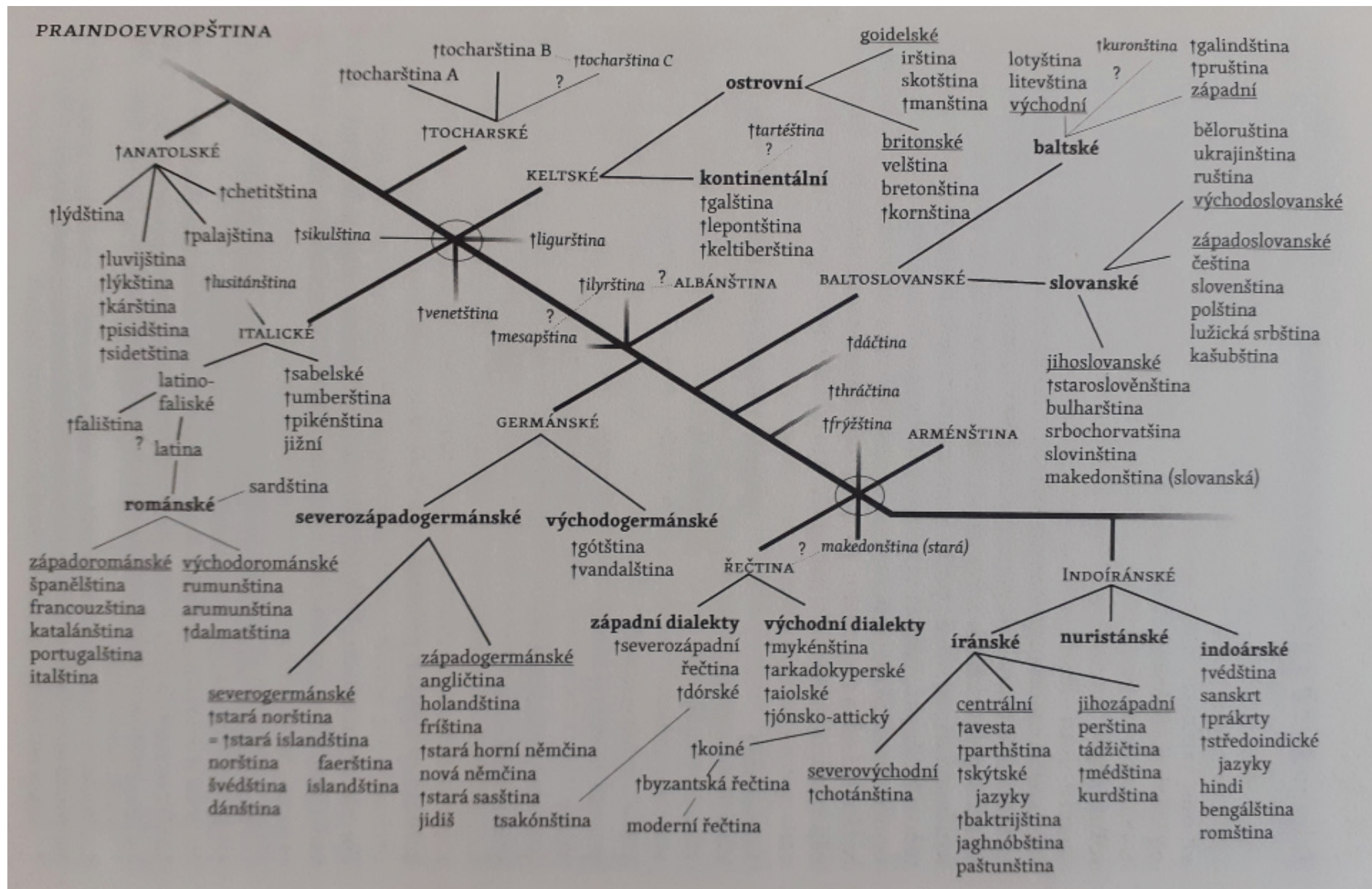
anatolské jazyky (hetitština, luvijština)

indické jazyky (hindština, bengálština; védština, sanskrt = stará indičtina)

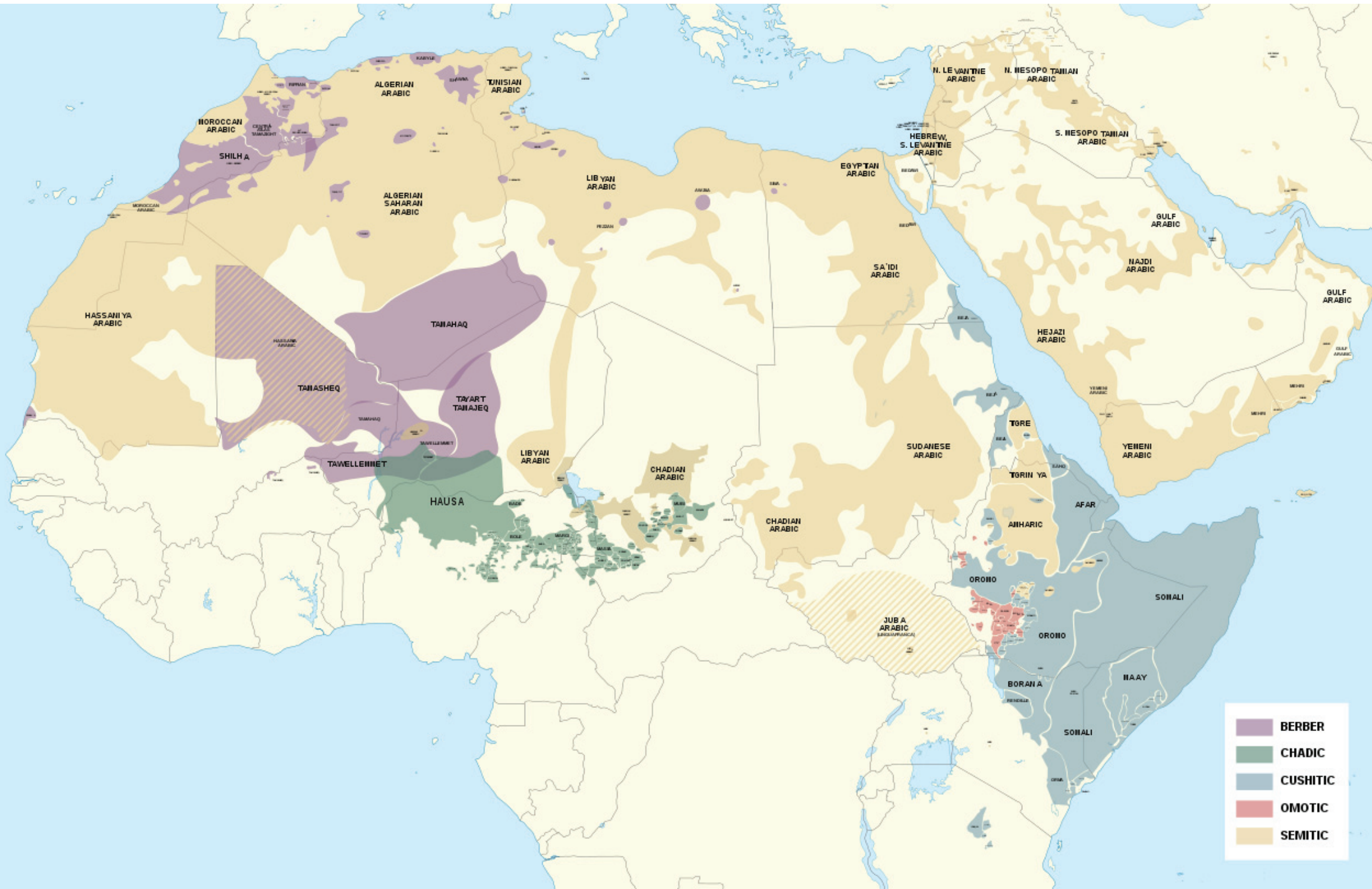
iránské jazyky (perština, kurdština; avesta)

tocharština

Genetická příbuznost: indoevropská jazyková rodina

Genetická příbuznost: afro-asijské jazyky

Genetická příbuznost: uralské jazyky

Genetická příbuznost: altajské jazyky?

ALTAISCHE SPRACHEN

AMo Mongolische Sprachen

- AMo1 Mongolisch / Ordos
- AMo2 Oiratisch / Kalmückisch
- AMo3 Burjatisch
- AMo4 Dagur
- AMo5 Monguor-Santa
- AMo6 Shira Yughur
- AMo7 Moghol

ATu Tungusische Sprachen

- ATu1 Nord-Tungusisch (Tungus)
- ATu2 Südost-Tungusisch (Amur)
- ATu3 Südwest-Tungusisch (Mandschu)

AT Turksprachen

- AT1 Kaschgaisch
- AT2 Salarisch
- AT3 Gelb-Uigurisch
- AT4 Chaladschisch
- AT5 Chakassisch
- AT6 Tuvinisch
- AT7 Schorisch
- AT8 Altaisch
- AT9 Karagassisch
- AT10 Karakalpakisch
- AT11 Kasachisch
- AT12 Türkeitürkisch
- AT13 Tschuwaschisch
- AT14 Karaimisch
- AT15 Turkmenisch
- AT16 Aserbaidshianisch
- AT17 Tatarisch
- AT18 Krimtatarisch
- AT19 Baschkirisch
- AT20 Usbekisch
- AT21 Kirgisch
- AT22 Gagausisch
- AT23 Afscharisch
- AT24 Chorasán-Türkisch
- AT25 Uigurisch
- AT26 Nogaisch
- AT27 Balkarisch-Karatschaisch
- AT28 Kumykisch
- AT29 Truchmenisch
- AT30 Dolganisch
- AT31 Jakutisch

- AK Koreanisch
 - AJ Japanisch
- agglutinierend,
Sprachfamilie
ist strittig

URALISCHE SPRACHEN

UF Finnisch-Ugrisch

- UF1 Ostseefinnisch
- UF2 Samische Sprachen
- UF3 Finnisch-Permisch
- UF4 Finnisch-Wolgaisch
- UF5 Ungarisch
- UF6 Ob-Ugrisch

US Samoedisch

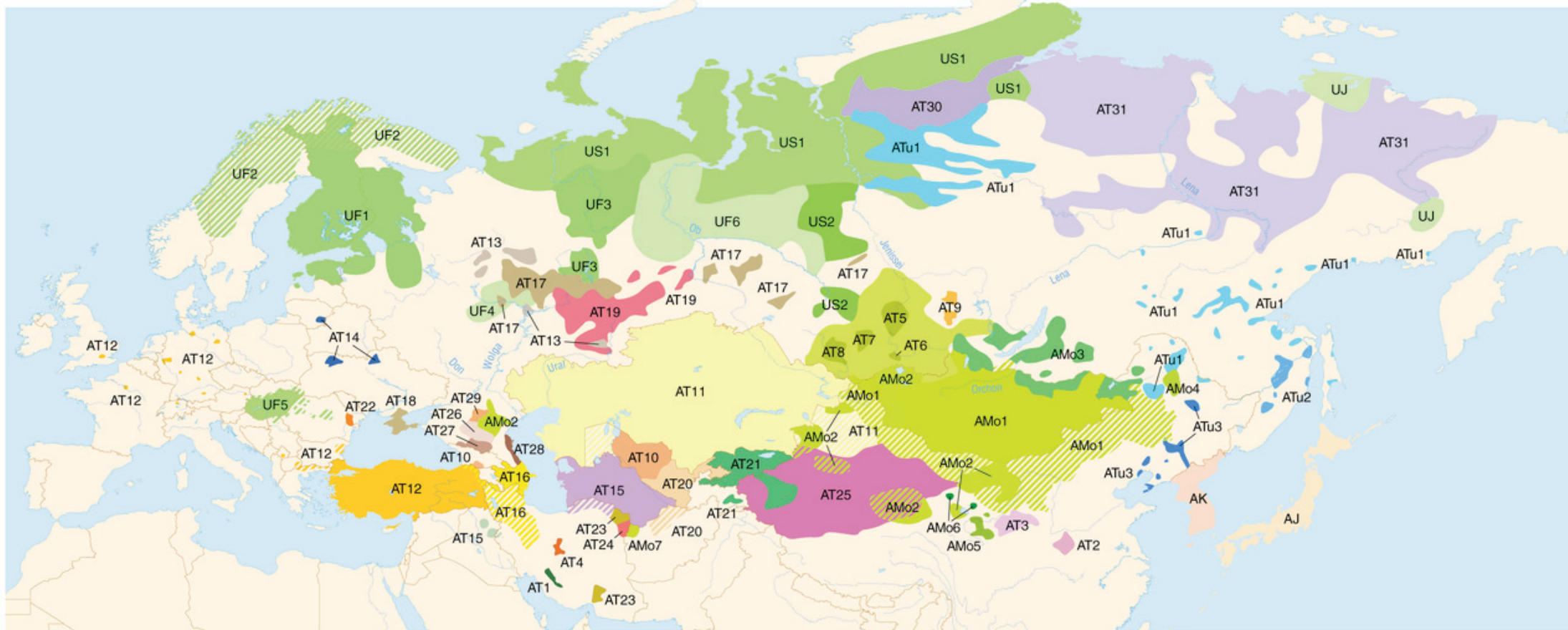
- US1 Nord-Samoedisch
- US2 Süd-Samoedisch

UJ Jukagrisch

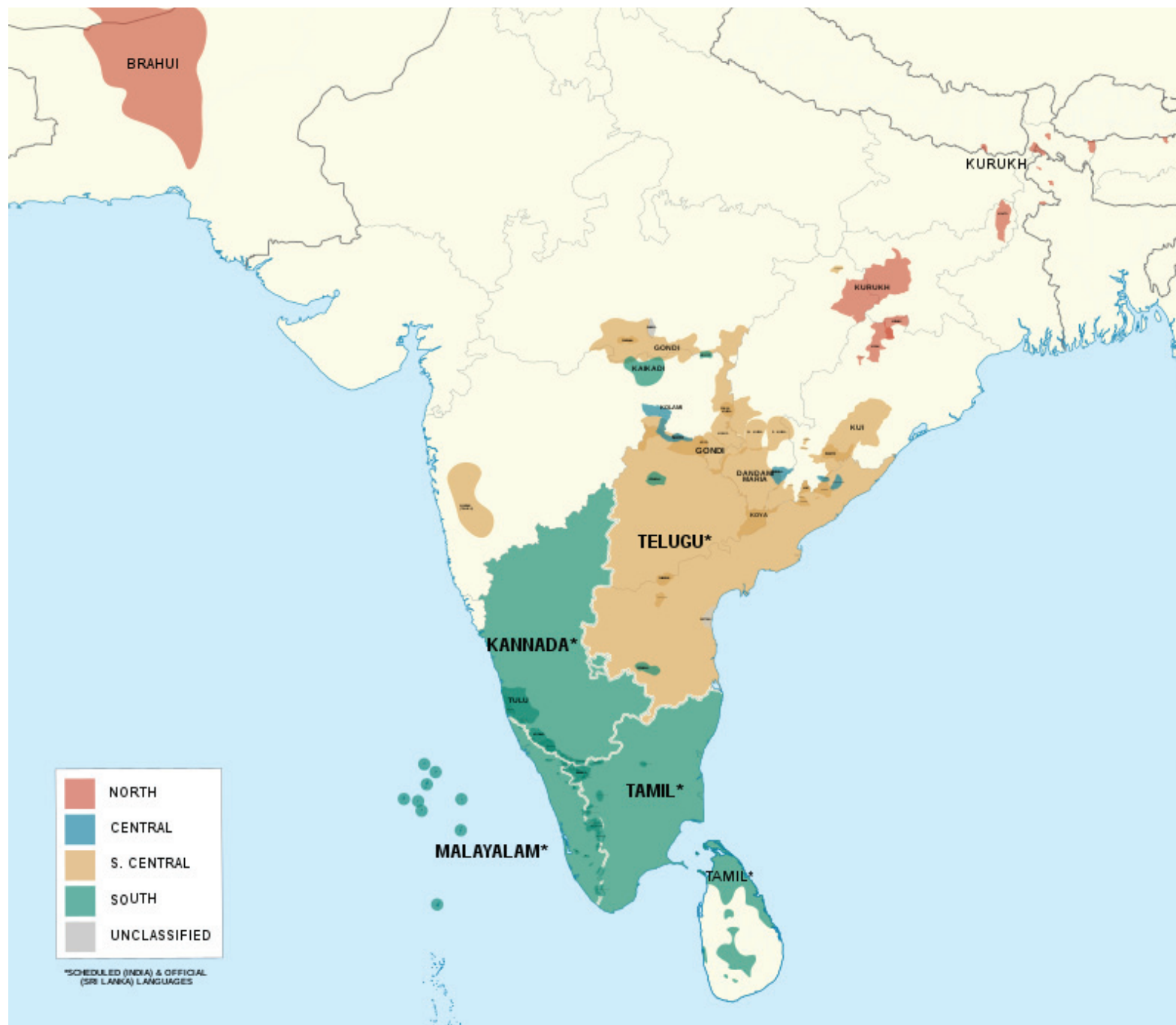
Zugehörigkeit zur Sprachfamilie der Uralischen Sprachen ist strittig

Aus geographischer Sicht gehören AT26 - AT29 als Turksprachen zugleich der Gruppe der ansonsten isoliert stehenden, kaukasischen Sprachen an.

Entwurf: Dr. phil. İhsan Yılmaz Bayraktarlı
Kartographie: Dipl.-Geogr. Maximilian Dörrbecker

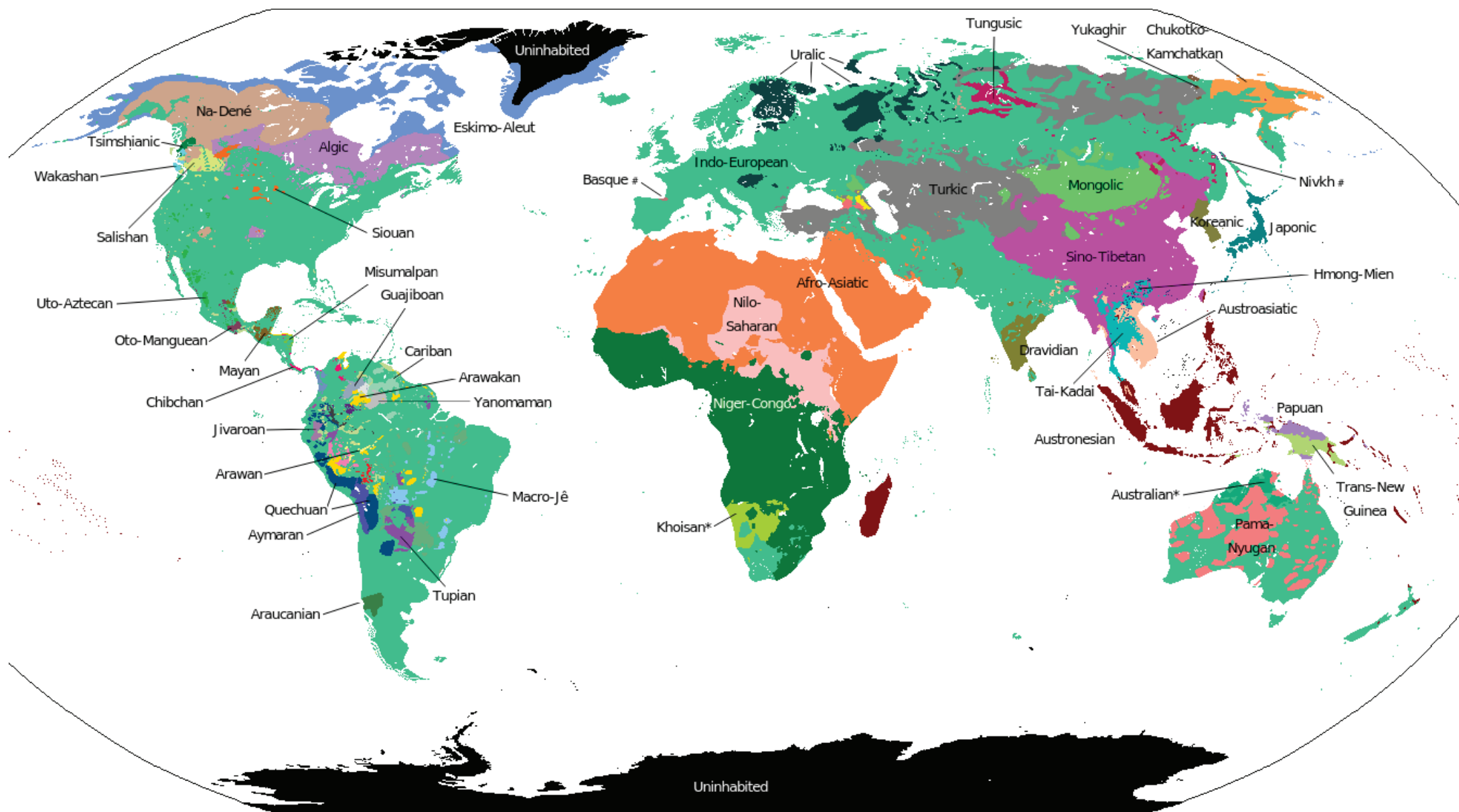

Genetická příbuznost: drávidské jazyky

Genetická příbuznost: kartvelské jazyky

Genetická příbuznost: jazykové rodiny

nostratická?

- **indoevropské j.**
- **afro-asijské j.** (semitské jazyky: akkadština, hebrejština, aramejština, arabština; berberské j., kušitské j., čadské j., omotské j.)
- **uralské j.** (ugrofinské j.: finština, estonština, maďarština; samojedské j.)
- **altajské j.?** (turkické j., mongolské j., tunguzské j., korejština?, japonština?)
- **drávidské j.** (tamilština)
- **jihokavkazské (kartvelské) j.** (gruzínština)

sino-tibetská (čínština, tibetština), **nilo-saharská**, **khoisanská**, **austro-asijská**, **eskimo-aleutská**, **na-dene**, **amerindiánská**

stupňovitost rekonstrukce prajazyků

čeština < praslovanština < indoevropština < nostratictina < ? < ?

→ teorie monogeneze lidské řeči × teorie polygeneze

Historicko-srovnávací metoda

b. *uchó*, mk. *uvo*, sch. *ùho*, sln. *uhô*, slk. č. *ucho*,
luž. *wucho*, p. *ucho*, br. *vúcha*, ukr. *vúcho*, r. *úcho*

lit. *ausis*, lot. *àuss*, stprus. *āusins*

gót. *auso*, angl. *ear*, něm. *Ohr*

ír. *au*, *ó*

lat. *auris*

ř. *oũς*

alb. *vesh*

av. *uši-*

hláskové responze: sl. *ch* ~ balt., ř. *s* ~ ang., něm. *r* ~ lat. *r* ~ alb., av. *š* ~ ír. *ó*

hláskové změny: ie. *s* > sl., ír. *š* > sl. *ch* (po hláskách *r*, *u*, *k*, *i* a zároveň před *o*)
ie. *s* > lat., záp. germ. *r* (rotacismus) (v pozici mezi vokály)

< indoevropský kořen **H₂eus-* „ucho“

Indoevropština – rekonstrukce systému – konsonanty

ie. *g'

- skr. *jānāti*, ř. *gignōskō*, lat. *co-gnōscō*, gót. *kann*, lit. *žinoti*, sl. *znati* ‘znát’
- skr. *ajati*, ř. *agō*, lat. *agō*, stsev. *aka* ‘vést, hnát’
- lat. *grānum*, gót. *kaurn*, lit. *žirnis*, sl. *zrno* ‘zrno’

Pie. neznělé plozivy a jejich responze:

pie.	bsl. >	psl. >	č.	ř.	lat.	skr.	chet.	kelt.	germ.	(§9e)
*p	*p	*p *p'	pp'	p	p	p	p	∅	*f, *Sp, *Cp	(*β)
*t	*t	*t *t'	tc	t	t	t	t	*t	*þ, *St, *Ct	(*ð)
*k	*ś	*s *s'	sš	k	k	ś	k	*k	*χ, *Sk, *Ck	(*γ)
*k ^w	*k	*k *k'	kčc	ptk	k ^w	kc	k ^w	*k ^w	*χ ^w , *Sk ^w , *Ck ^w	(*γ ^w)

Pie. znělé plozivy a jejich responze²³

pie.	bsl. >	psl. >	č.	ř.	lat.	skr.	chet.	kelt.	germ.
*b	*b	*b *b'	bb'	b	b	b	b	*b	*p
*d	*d	*d *d'	dd'z	d	d	d	d	*d	*t
*g	*ž	*z *z'	zž	g	g	j [dž]	g	*g	*k
*g ^w	*g	*g *g'	hžz	bdg	vg ^w	gj	g ^w	*b	*k ^w

Indoevropština – rekonstrukce systému – vokály

ie. *e

- skr. *asti*, het. *ešzi*, ř. *esti*, lat. *est*, gót. *ist*, lit. *esti*, stsl. *jestъ* ‘je’
- skr. *bharati*, ř. *pherei*, lat. *fert*, stsl. *beretъ* ‘bere’
- skr. *nabhas-*, ř. *nephos*, lat. *nebula*, lit. *debasis*, stsl. *nebo* ‘nebe’

pie.	bsl. >	psl. >	psl. >	č.	ř.	lat.	skr.	chet.	kelt.	germ.
*e	*æ	*æ	*e	e	e	e	a	e	*e	*e, *i
*o	*ɔ	*ɔ	*o	oũ	o	o	a	a	*o, *a	*a
*u	*u	*u	*ɔ	e/ø	ɣ	u	u	u	*u	*o
*i	*i	*i	*ɔ	e/ø	i	i	i	i	*i	*i
*a	*ɔ	*ɔ	*o	oũ	a	a	a	a	*a	*a
*ē	*ē	*ɔ	*jæ, *ja	ěeí	ē	ē	ā	e	*ī	*æ
*ō	*ō	*ɔ	*a	aá	ō	ō	ā	a	*ā, *ū	*ō
*ī	*ī	*ī	*i	ií	ī	ī	ī	i	*ī	*ī
*ū	*ū	*ȳ	*ɣ	ɣý	ȳ	ū	ū	u	*ū	*ū
*ā	*ā	*ɔ	*a	aá	āē	ā	ā	a	*ā	*ō

Indoevropština – rekonstrukce systému – jmenná morfologie

	sg.	pl.
N	*nók ^w t-s	*nók ^w t-es
V	*nók ^w t-∅	*nók ^w t-es
A	*nók ^w t-m	*nók ^w t-ns
L	*nók ^w t-(i)	*nék ^w t-su
GAb	*nék ^w t-s	*nék ^w t-ōm
D	*nék ^w t-ei	*nék ^w t-b ^h os
I	*nék ^w t-eh	*nék ^w t-b ^h i(s)

Indoevropština – rekonstrukce systému – slovesná morfologie

	ind. akt.	konj. akt.	opt. akt.	impv. akt.
1. sg.	*péuk-mi	*péuk-o-x	*puk-jéh-m	
2.	*péuk-si	*péuk-e-si	*puk-jéh-s	*puk-d ^h í, *péuk
3.	*péuk-ti	*péuk-e-ti	*puk-jéh-t	*péuk-tu
1. pl.	*puk-més	*péuk-o-mes	*puk-ih-mé	
2.	*puk-té	*péuk-e-te	*puk-ih-té	*péuk-te
3.	*puk-énti	*péuk-o-nti	*puk-ih-ént	*péuk-ntu
	ind. mps.	konj. mps.	opt. mps.	
1. sg.	*puk-xéi	*péuk-o-??	*puk-jéh-??	
2.	*puk-sói	*péuk-e-soi	*puk-jéh-so	
3.	*puk-tói	*péuk-e-toi	*puk-jéh-to	
1. pl.	*puk-mésd ^h x	*péuk-o-mesd ^h x	*puk-ih-méd ^h x	
2.	*puk-d ^h xwé	*péuk-e-d ^h xwe	*puk-ih-d ^h xwé	
3.	*puk-ntói	*péuk-o-ntoi	*puk-ih-ntó	

Indoevropština – rekonstrukce textu?

Bajka o ovci a koních, August Schleicher 1868

Avis, jasmin varnā na ā ast, dadarka akvams, tam, vāgham garum vaghantam, tam, bhāram magham, tam, manum āku bharantam. Avis akvabhjams ā vavakat: kard aghnutai mai vidanti manum akvams agantam. Akvāsas ā vavakant: krudhi avai, kard aghnutai vividvant-svas: manus patis varnām avisāms karnauti svabhjam gharmam vastram avibhjams ka varnā na asti. Tat kukruvants avis agram ā bhugat.

Ovce, která neměla vlnu, uviděla koně – jeden tahal těžký povoz, druhý nesl velký náklad, třetí rychle nesl člověka. Ovce řekla koním: „Srdce mě bolí, když vidím, jak člověk jezdí na koni“. Koně odpověděli: „Poslyš ovce, nás bolí srdce, když vidíme, jak člověk, pán, bere ovci vlnu a dělá si z ní teplý oděv. A ovce nemá žádnou vlnu.“ Ovce uslyševši to uprchla do pole.

Indoevropština – rekonstrukce textu?

Bajka o ovci a koních, Lühr 2008

$h_2\acute{o}wis$, (H)jésmin $h_2wlh_2n\acute{e}h_2$ ne $\acute{e}h_1est$, dedork'e (h_1)ék'wons, tóm, wóg'^hom
 $g^w\acute{e}rh_2um$ wég'^hontm, tóm, b^hórom még'oh₂m, tóm, d^hg'^hémonm h_2oHk' ú
b^hérontm. $h_2\acute{o}wis$ (h_1)ék'wob^hos ewewk^we(t): k'ěrd h_2g^hnutoj moj widntěj
d^hg'^hmónm (h_1)ék'wons $h_2\acute{e}g'$ ontm. (h_1)ék'wōs ewewk^w: k'lud^hí, $h_2\acute{o}wi!$ k'ěrd
 h_2g^hnutoj widntb^hós: d^hg'^hémō(n), pótis, $h_2wln\acute{e}h_2m$ $h_2\acute{o}wjom$ k^wnewti sėb^hoj
 $g^wh\acute{e}rmom$ wėstrom; $h_2\acute{e}wib^hosk^we$ $h_2wlh_2n\acute{e}h_2$ né h_1esti . Tód k'ek'luwōs $h_2\acute{o}wis$
 $h_2\acute{e}g'$ rom eb^huge(t).

Ovce, která neměla vlnu, uviděla koně – jeden tahal těžký povoz, druhý nesl velký náklad, třetí rychle nesl člověka. Ovce řekla koním: „Srdce mě bolí, když vidím, jak člověk jezdí na koni“. Koně odpověděli: „Poslyš ovce, nás bolí srdce, když vidíme, jak člověk, pán, bere ovci vlnu a dělá si z ní teplý oděv. A ovce nemá žádnou vlnu.“ Ovce uslyševši to uprchla do pole.

Areálová příbuznost – jazykový kontakt – přejímání

- formy si odpovídají jiným způsobem než podle hláskových responzí
- konvergentní vývoj (integrace)
- jazyky mají společný prostor (areál)
- kontakt dvou jazyků × kontakt tří a více jazyků → jazykový svaz

Areálová příbuznost – jazykový kontakt – přejímání

– bez ohledu na genetickou příbuznost

č. *vzduch* < r. *vozduch*; č. *bochník* < něm. *fochenz*; č. *palcát* < maď. *palcát*

– několikeré přejetí (v různých dobách, přes různé jazyky)

lat. *hospitāle* „příbytek pro poutníky, nemocné, chudé“

> 1) něm. *Spital* > č. hovor. *špitál* „nemocnice“

> 2) stfr. *hostel*, fr. *hôtel* > něm. *Hotel* > č. *hotel* „hotel“

– řetězové přejímání (hlavně kulturní slova)

hebr. *šaq* „hrubá tkanina“ > ř. *sakkos* „pytlovina“ > lat. *saccus* „pytel“ >

it. *sacco* „pytel, sako“ > něm. *Sakko* „sako“ > č. *sako*

urdu *pāy jāṃā* „volné kalhoty“ > angl. *pyjamas* „pyžama“

> něm. *Pyjama* „pyžamo“ > č. *pyžamo*

– zpětné přejetí ($X_1 \rightarrow Y \rightarrow X_2$)

stč. *píšť'ala* „druh husitské zbraně“ > něm. *pitschole*, *petstole* > fr. *pistolet*,

it. *pistola* > č. *pistole*

Elementární příbuznost – přímý odraz světa v jazycích

- interjekční základy, vznikající v podobných psychických podmínkách
- vysoká formální variabilita
- nepodléhají hláskovým změnám daného jazyka
- nelze určit pravidelné hláskové responze mezi jazyky

- **slova onomatopoická** (forma imituje zvuk z přírody, hlásková nápodoba existujícího zvuku – nearbitrárnost znaku?)
 - č. *kykyryký*, r. *kukareku*, něm. *kikeriki*, angl. *cock-a-doodle-doo*
 - č. *křičet*, *krknout*, *krákorat*, *klokotat*, lit. *krỹkšti*, lat. *clangere*
- **slova pohybomalebna** (vyjadřují zvuk doprovázející rychlý pohyb)
 - č. *frnknout* ‘odlétnout’, sln. *frfráti* ‘poletovat; vyvěrat’, p. *fruwać* ‘létat’

- **slova lalická** – dětská slova (vznikají bezděčnou činností dětských mluvidel)
 - č. *máma*, p. *mama*, lat. *mamma*, angl. *mum*, lit. *mamà*, *momà* ‘maminka’,
 - ř. *μάμμη* ‘maminka’ i ‘babička’, stind. *māma-* ‘strýc’, gruz. *mama* ‘otec’

Náhodná shoda

– nezávislý hláskový vývoj v jazycích bez vlivu jednoho jazyka na druhý dospěl k podobnosti/shodě

angl. *bad* „špatný“ < střangl. *badde* < stangl. *baeddel* „hermafrodit“

pers. *bad* „špatný“ < střpers. *wat*

mordvinské *al* „vejce“

korejské *al* „vejce“

barmské *lu* „člověk“

sumerské *lu* „člověk“

Vztah jazyka k jiným jazykům

- shody/podobnosti mezi jazyky
 - společný původ (genetická příbuznost)
 - společný prostor (areálová příbuznost)
 - shodný přímý vztah ke světu (elementární příbuznost)
 - náhoda